

บทที่ 2

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาครั้งนี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาระบบคิดในการเลือกผู้นำของชาวบ้านรวมถึงปัจจัยที่ใช้ในการตัดสินใจเลือกผู้นำของชุมชน โดยผู้วิจัยอาศัยแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการวางกรอบแนวคิดเพื่อช่วยอธิบายปรากฏการณ์ที่เกี่ยวกับการเลือกผู้นำท้องถิ่นของชาวบ้าน เพื่อช่วยให้ทราบเบื้องหลังความคิดของชาวบ้านตลอดจนปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจของชาวบ้านในการเลือกผู้นำโดยใช้แนวคิดทฤษฎี ดังนี้

1. ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ
2. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน
3. แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้
4. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายสังคมและระบบอุปถัมภ์
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ความหมายแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ

ได้มีนักวิชาการให้ความหมายของผู้นำไว้ดังนี้

กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530, หน้า 78) ได้กล่าวถึงบุคคลที่จะเป็นผู้นำโดยทั่วไปจะต้องมีลักษณะที่แตกต่างจากบุคคลอื่น ซึ่งจะสามารถสร้างความพร้อมเพรียงกันของผู้คนได้

ภิญโญ สาร (2514, หน้า 223-224) ได้กล่าวถึงผู้นำว่าจะต้องมีลักษณะใดลักษณะหนึ่งหรือทั้งหมดในลักษณะดังต่อไปนี้

1. ผู้ที่มีอิทธิพลหรือมีความสามารถในการจูงใจคนให้ปฏิบัติตาม ความคิดเห็นหรือคำสั่ง ของเขาได้

2. บุคคลที่มีอำนาจเหนือในการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526, หน้า 206) ได้ให้ความหมายของผู้นำ หมายถึง บุคคลที่สามารถดึงเอาการตอบสนองที่จำเป็นและสามารถสร้างสรรค์จากผู้อื่นเพื่อปฏิบัติงานอย่างใดอย่างหนึ่งให้เสร็จสิ้นไป

เฟรด อี.ฟิลเลอร์ (อ้างใน ชูชีพ สมितिไกร, 2532 หน้า 8) ได้กล่าวถึงผู้นำว่า หมายถึง บุคคลที่ริเริ่มหรือส่งเสริมให้ความสัมพันธ์ของสมาชิกกลุ่มเป็นไปด้วยดี

จากความหมายที่เกี่ยวกับผู้นำที่หลายท่านได้เสนอมาพอสรุปได้ว่า ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่มีบุคลิกลักษณะเหนือกว่าบุคคลอื่น มีความริเริ่มสร้างสรรค์ทำให้เป็นที่ยอมรับของผู้อื่นและสามารถจูงใจให้ผู้อื่นปฏิบัติตามความคิดเห็นของตนได้

ลักษณะของผู้นำ

ลักษณะของผู้นำในยุคปัจจุบันที่สังคมต้องการควรมีลักษณะดังนี้

1. มีความเฉลียวฉลาดในการตัดสินใจปัญหาที่เกิดขึ้นและผ่านพ้นปัญหาเหล่านี้ได้อย่างดี
2. มีวุฒิภาวะทางสังคมสูงนั่นคือ สามารถปรับตัวให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข สังคมยอมรับและยกย่องนับถือ
3. เป็นผู้มุ่งหวังความสำเร็จ มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ ไม่ทอดอยในการทำงาน
4. มีมนุษยสัมพันธ์ดี สามารถติดต่อกับคนได้ทุกคน
5. มีอำนาจในการปฏิบัติงานและการใช้อำนาจเหล่านั้นด้วยความเป็นธรรม ใช้เหตุใช้ผลในการทำงาน ไม่ใช่ใช้อารมณ์ของตนเป็นที่ตั้ง ไม่มีอคติกับผู้ใด (ราชันกร เศรษฐวิฑู, 2528, หน้า 47)

บุคลิกภาพของผู้นำ

บุคลิกภาพของบุคคลแต่ละคนมีลักษณะประจำตัวเฉพาะของตัวเอง ในลักษณะนับตั้งแต่ความสนใจ ความสามารถ ความรู้ ความกล้าหาญ ความมีคุณธรรม ความคิด ทัศนคติ เป็นต้น เหล่านี้เป็นบุคลิกภาพภายในตัวบุคคล สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามโอกาสและสิ่งแวดล้อมแต่บุคลิกภาพภายนอก เช่น รูปร่าง หน้าตาและสุขภาพ โดยทั่วไปเป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิดเปลี่ยนแปลงได้ยากยิ่ง (ราชันกร เศรษฐวิฑู, อ้างแล้ว หน้า 49)

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า พันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่ช่วยหล่อหลอมขัดเกลาบุคลิกภาพของบุคคลขึ้นมาและบุคคลแต่ละบุคคลจึงมีบุคลิกภาพที่ไม่เหมือนกันเพราะ พันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมต่างกัน ด้วยเหตุนี้บุคคลบางคนจึงมีลักษณะเป็นผู้นำ บางคนก็มีลักษณะเป็นเพียงผู้ร่วมงานเท่านั้น แต่กระนั้นก็ตาม ผู้ที่มีลักษณะของการเป็นผู้นำก็ไม่อาจเป็นผู้นำที่ดีได้เหมือนกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์บางอย่างที่ไม่เหมือนกัน แต่คุณลักษณะบางประการก็อาจจะฝึกฝน ทบทวนประสบการณ์ตัวอย่างที่ดีมาปรับปรุง ใช้ในเหตุการณ์ปัจจุบันได้ เช่น บุคคลบางคนที่มีบุคลิกลักษณะไม่ค่อยดีนักแต่สามารถปรับปรุงบุคลิกของตนในเรื่องความสะอาด การแต่งกายดี มารยาทและสุขภาพดี มีจิตใจที่สงบเยือกเย็น รับฟังความคิดเห็น

สามารถสรุปและตัดสินใจได้เด็ดขาด ฉับไว โอบอ้อมอารี เป็นมิตรและยุติธรรม ก็สามารถทำให้บุคคลิกความเป็นผู้นำเด่นชัดขึ้นและมักจะได้รับความเห็นชอบจากสมาชิกให้เป็นผู้นำกลุ่มเสมอ (รัชนีกร เศรษฐโชติ, อ้างแล้ว, หน้า 49)

การเป็นผู้นำขึ้นอยู่กับการยอมรับของสมาชิกในชุมชน (โสภา ชนะมุล, 2537, หน้า 70) กล่าวว่าการที่บุคคลให้ความยอมรับในการเป็นผู้นำเพราะมีความคิดว่า ผู้นำนั้นเป็นผู้มีบุญบารมีจะนำกลุ่ม นำชุมชนไปสู่ความร่มเย็น เช่น มีความเชื่อว่าคนที่มีบุญหรือต้นบุญอย่างครูบาศรีวิชัยจะนำกลุ่มคนต่าง ๆ ไปพัฒนาชุมชนในชนบทล้านนาไทยมาแล้ว เป็นต้น

ประเภทของผู้นำ

เมื่อมีการกล่าวถึงผู้นำแล้วจะต้องพิจารณาถึงอำนาจซึ่งสามารถจำแนกประเภทของผู้นำได้หลายแบบ เช่น แบ่งประเภทการได้มาซึ่งอำนาจ แบ่งประเภทตามบทบาทการแสดงออกของผู้นำ แบ่งประเภทของการใช้อำนาจ แบ่งประเภทจากการยอมรับในอำนาจ

แต่การศึกษาวิจัยครั้งนี้จะเป็นการศึกษาผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ โดยจะพิจารณาถึงวิธีการที่อำนาจนั้นได้รับการยอมรับตามที่ Max Weber ได้แบ่งประเภทของการยอมรับในอำนาจของผู้นำที่จะให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม ไม่ว่าจะโดยความสมัครใจหรือไม่ก็ตาม ซึ่งแบ่งประเภทของผู้นำได้เป็น 3 แบบคือ (บรรพต วีระสัย, 2524 หน้า 270)

1. ตระก-นิติกรรม ได้แก่ อำนาจที่เกิดขึ้นมาเพราะความเชื่อหรือความรู้สึกว่าอำนาจนั้นถูกต้องตามหลักเหตุผล (ตระก) หรือตามกฎหมาย (นิติกรรม) อำนาจแบบนี้มีอยู่เพราะระบบกฎหมายและระบบเหตุผลนั้น ๆ มิใช่อยู่ที่ตัวบุคคลหรือผู้ออกคำสั่ง

2. ธรรมเนียมอำนาจ หมายถึง อำนาจที่ขึ้นกับความเชื่อว่าชนปฏิบัติและธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ มีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวมันเองที่เป็นระบบส่งทอดต่อกันมาเป็นเวลานานพอสมควร คือ การให้ความเคารพยำเกรงซึ่งประเพณีรองรับ เช่น การเคารพผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน การเคารพพระสงฆ์ การเคารพยำเกรงครูบาอาจารย์ เป็นต้น

การเคารพยำเกรงอันก่อให้เกิดธรรมเนียมอำนาจนี้สืบเนื่องจากการรู้จักมักคุ้นและจงรักภักดีเป็นการส่วนตัว ดังนั้นจึงไม่มีการเรียกผู้มีอำนาจนี้ว่า “ผู้บังคับบัญชา” แต่อาจเรียกว่า “ผู้หลักผู้ใหญ่” หรือ “เจ้านาย” ผู้ซึ่งติดตามหรือเชื่อฟังบุคคลประเภทนี้เรียกได้ว่าเป็น “ลูกน้อง” หรือ “มิตรสหาย” สำหรับบริวารของระบบธรรมเนียมอำนาจมีลักษณะเป็นกลุ่มญาติหรือเกี่ยวพันโดยการเกี่ยวดองโดยการสมรสหรือการเป็นบริวารที่ซื่อสัตย์จงรักภักดีที่เข้ามาเป็นพรรคพวกโดยความสมัครใจ รวมทั้งการเคารพยำเกรงที่เกิดจากระบบอุปถัมภ์

3. บารมี หมายถึง อำนาจที่เกิดจากบุคลิกภาพที่ผิดจากคนธรรมดาและคุณ ลักษณะที่ ได้รับการยอมรับว่าเหนือธรรมชาติ เหนือมนุษย์ และหายากลักษณะเช่นนี้ได้รับการยกย่องมา จากเทพ จึงให้เกียรติเป็นผู้นำและมีความเชื่อว่าผู้นำเหล่านี้เป็นผู้หยั่งรู้ฟ้าดินมหาสมุทรมีมนต์ หรืออำนาจจิตพิเศษ ลักษณะพิเศษดังกล่าวนี้ไม่จำเป็นต้องใช้ในความหมายที่ดีเสมอไป อาจมี บุคคลที่ถือว่าเลวก็ได้ เช่น ผู้นำหรือหัวหน้าโจร กรณีพระพ่อปิ่น จากการศึกษาของท่านาเบ้ (2529) ที่ถือเอาการมีศีลรักษากาย วาจา ใจเป็นพื้นฐาน มีสมาธิเป็นความตั้งมั่นที่ทำให้เกิด ปัญญา เป็นการสะสมสร้างบารมี สร้างความดีต่อสู้เพื่อความเมตตากรุณาต่อคนทั้งหลาย ตั้งมั่น ปรารถนาไปสู่พระนิพพาน ขณะเดียวกันก็ไม่ปฏิเสธการใช้คาถาประเภทข่มเขิน (หมายถึง คาถาที่ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน เช่น การรักษาพยาบาล) ที่ถือว่าการใช้คาถาสอดคล้องกับหลัก ธรรมะ แต่ปฏิเสธที่จะใช้คาถา เสน่ห์ยาแฝดที่ก่อให้เกิดความรุนแรงเนื่องจากไม่มีศีลธรรม กำกับ (ชีกษารุ ทานาเบ้, 2529 หน้า 148-154) จึงถือได้ว่าเป็นการสะสมบารมี ที่เกิดจากการ ยอมรับในอำนาจที่มีคุณลักษณะว่าอยู่เหนือธรรมชาติ

แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน

วัฒนธรรมมีทั้งส่วนที่มองเห็นและส่วนที่มองไม่เห็น (กาญจนา แก้วเทพ, 2538) กล่าวว่า วัฒนธรรมส่วนที่มองเห็นหรือสัมผัสจับต้องได้ เช่น ภาษา การศึกษา ศิลปะ การเกษตร สัญลักษณ์ พิธีกรรม หนังสือ ความเชื่อ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งสูงสุด เทคโนโลยี สื่อมวลชน เรื่องเล่าและวัฒนธรรมในส่วนที่มองไม่เห็นหรือสัมผัสไม่ได้ ต้องใช้การคิด ไตร่ตรองวิเคราะห์จึงจะเข้าใจ ได้แก่ ระบบคุณค่า หรืออาจเรียกว่าส่วนที่เป็นเนื้อหาของ วัฒนธรรม ซึ่งวัฒนธรรมทั้งสองส่วนนี้แยกจากกันไม่ออก การมองวัฒนธรรมต้องมองอย่าง องค์กรวมไม่คว่ววัฒนธรรมแบบแยกส่วน จะทำให้ไม่เข้าใจความหมายทั้งหมด

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา (2539) ให้ความหมายวัฒนธรรมชุมชน เป็นระบบคิด ระบบคุณค่าและอุดมการณ์ที่ชุมชนตั้งไว้ กลั่นกรองและสืบทอดกันมา วัฒนธรรมหมู่บ้านของไทยมีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อ วิธีการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการทำมาหากินและการจัดความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับโลก ภายนอก เงื่อนไขด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวิธีการผลิต ซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดวาง รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในชุมชน ระหว่างคนกับที่ดิน และมีอิทธิพลต่อรูปแบบ การรู้สึกนึกคิดและระบบการให้ คุณค่า ส่วนเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ หมู่บ้านมีอิทธิพลต่อ ความรู้สึกในด้านความเกี่ยวข้องระหว่างตนเอง-บรรพบุรุษ-ชุมชน และตำแหน่งแห่งที่ของ หมู่บ้าน ชาวบ้านจัดความสัมพันธ์ระหว่างโลกของคนกับผี ระหว่างโลกนี้กับโลกอื่น และ

ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นผลของการตีความจักรวาลที่ชาวบ้านย่อส่วนมาอย่างเป็นรูปธรรมในหมู่บ้าน การตั้งบ้านเรือนการจัดวางสิ่งก่อสร้าง ประดิษฐ์กรรม วัฒนธรรม เศรษฐกิจของหมู่บ้านก็อยู่ภายใต้โครงสร้างความคิดนี้

อานันท์ กาญจนพันธ์ (2538, หน้า 4-5) กล่าวว่า หากพิจารณาความหมายของวัฒนธรรมในเชิงชีวิตวัฒนธรรมแล้ว วัฒนธรรมน่าจะถือได้ว่าเป็นองค์รวมของวิถีคิด คุณค่า และอุดมการณ์ของสังคมที่มนุษย์สร้างและสะสมขึ้นมา ในความพยายามที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณความเป็นมนุษย์และการปรับตัวกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน ตามนัยนี้วัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนพลังที่อยู่เบื้องหลังศิลปและวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์ซึ่งจะมีความหลากหลายและซับซ้อนแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็มีพลังเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวได้ ด้วยการผลิตใหม่ของชุมชนเจ้าของวัฒนธรรมเพื่อปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขและบริบทของสภาวะแวดล้อม วัฒนธรรมในฐานะองค์รวมนั้น ประกอบด้วยระบบใหญ่ๆ อย่างน้อย 3 ระบบซ้อนรวมกันอยู่อย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยง

ระบบแรก คือ ระบบคุณค่าซึ่งหมายถึงศีลธรรมของส่วนรวมและจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ที่สร้างสรรค์ มักแสดงออกในรูปของจักรวาลความคิดที่ให้ความสำคัญกับความเป็นธรรม ความอุดมสมบูรณ์และความยั่งยืนของสังคมและธรรมชาติบนพื้นฐานของการเคารพต่อส่วนรวมและเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ในสังคมที่เป็นจริงจะเห็นระบบคุณค่านี้ในรูปของศาสนาและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เช่น การนับถือผีซึ่งจะมีศีลหรือข้อห้ามไม่ให้เกิดการละเมิดเพื่อนมนุษย์และส่วนรวม ทำหน้าที่เสมือนกฎเกณฑ์หรือจารีตประเพณีในสังคมภาคเหนือเรียกข้อห้ามนี้ว่า “ขี้ด” ซึ่งถือว่าเป็นความอัปมงคลที่จะเกิดกับผู้ล่วงละเมิดของส่วนรวม เช่น ถมน้ำเหมืองหรือคลองส่งน้ำ หรือตัดต้นไม้ใหญ่ที่มีผีสิงสถิตย์อยู่เพราะผืนนี้ถือว่าเป็นตัวแทนความเชื่อของชุมชนส่วนรวม เป็นต้น

ระบบที่สอง คือ ระบบภูมิปัญญาซึ่งครอบคลุมวิถีคิดของสังคมโดยเฉพาะการจัดการกับความสัมพันธ์ทางสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติแวดล้อม มักปรากฏให้เห็นในรูปของกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการถ่ายทอดความรู้ผ่านทางองค์กรทางสังคมในท้องถิ่นเพื่อปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อม นอกจากนี้ยังสามารถเห็นได้จากแบบแผนของความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและเครือข่ายตลอดจนแบบแผนการใช้ทรัพยากร เช่น ที่ดิน น้ำ และป่า ซึ่งจะเป็นภูมิปัญญาที่สะท้อนให้เห็นคุณค่าทางศีลธรรมของสังคมนั้นได้เป็นอย่างดี แต่อยู่ภายใต้เงื่อนไขว่าสังคมนั้นจะต้องมีอิสระและมีความเป็นตัวของตัวเองพอสมควร เพราะสามารถจะผลิตและ

สร้างสรรค์ภูมิปัญญาใหม่ให้สอดคล้องกับคุณค่าทางศีลธรรมได้ ขณะที่ภูมิปัญญามักจะขัดแย้งกับระบบคุณค่าและศีลธรรมในสังคมที่ถูกครอบงำจากภายนอก

ระบบที่สาม คือ ระบบอุดมการณ์อำนาจ หมายถึง ศักดิ์ศรีและสิทธิของความเป็นมนุษย์ซึ่งถือเป็นสิทธิตามธรรมชาติที่จะสร้างเสริมความมั่นใจและอำนาจให้กับคนในชุมชนหรือสังคม ท้องถิ่นเพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และถ่ายทอดภูมิปัญญาในการพัฒนาสังคมให้เป็นที่ไปตามหลักของศีลธรรมที่เคารพความเป็นมนุษย์ ความเป็นธรรมและความยั่งยืนของ ธรรมชาติ นอกจากนั้นอุดมการณ์อำนาจนี้ยังจะแสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการผลิตใหม่ของความเป็นชุมชนเพื่อรักษาความเป็นอิสระของตนเองเมื่อต้องเผชิญหน้ากับการครอบงำจากภายนอกเพราะอุดมการณ์อำนาจนี้เป็นระบบสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นชุมชนท้องถิ่น เพศ หรือชาติพันธุ์

อานันท์ กาญจนพันธ์ (2535, หน้า 12-23) ได้สรุปกรอบแนวคิดในการใช้มิติการมองทางวัฒนธรรมไว้ 6 ประการดังนี้

1. มิติทางวัฒนธรรมเป็นการมองปัญหาแบบเป็นองค์รวม หมายความว่า การมองความสัมพันธ์ระหว่างสรรพสิ่งต่าง ๆ ว่ามีความสัมพันธ์กันโดยไม่แยกแยะเป็นส่วน ๆ
2. มิติทางวัฒนธรรมเป็นการมองวิถีคิดของคน การเน้นที่วิถีคิดหรือระบบคิดว่าความหลากหลายและซับซ้อนเป็นลักษณะของการมองแบบองค์รวม หมายถึง หลักการและทางเลือกของการใช้เหตุผลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติอย่างมีเงื่อนไข ซึ่งแตกต่างจากระบบคุณค่าหรือค่านิยมตรงที่เป็นความเชื่อตายตัวแบบไม่มีเงื่อนไข
3. มิติทางวัฒนธรรมเป็นการมองจากมุมมองของชาวบ้าน ไม่ใช่เป็นมุมมองจากนักวิจัย ดังนั้นนอกจากจะดูที่ระบบวิถีคิดของชาวบ้านแล้ว ยังต้องมองจากมุมมองของชาวบ้านออกมา แต่ไม่ใช่เชื่อตามที่ชาวบ้านบอกทุกอย่าง แต่ต้องวิเคราะห์มุมมองของชาวบ้านว่าเขาหมายความว่าอย่างไรหรือมันสะท้อนและสื่อแทนอะไรบ้าง เขาใช้ระบบวิถีคิดอย่างไร เขาเชื่อมโยงวิถีคิดอย่างไร เขาเชื่อมโยงวิถีคิดในระบบนิเวศน์กับความสัมพันธ์ของคนในสังคมอย่างไร
4. มิติทางวัฒนธรรม เป็นการมองความเชื่อมโยงขององค์ประกอบทั้งหลายในองค์รวม ซึ่งต้องศึกษาในเรื่องอุดมการณ์ที่เกี่ยวข้องกับอำนาจ เป็นพื้นฐานในการจัดความสัมพันธ์ต่าง ๆ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องการนับถือผี ความเชื่อเรื่องจิตหรือข้อห้าม และความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์และการยังชีพ ที่ถือว่าเป็นอุดมการณ์พื้นฐานของการบังคับใช้ระเบียบและกฎเกณฑ์ในการจัดความสัมพันธ์ต่าง ๆ ทั้งหมดตามนัยนี้อุดมการณ์อำนาจจะเกี่ยวข้องกับสิทธิและอำนาจของชุมชน

5. มิติทางวัฒนธรรมต้องมองในเชิงเคลื่อนไหว ไม่มองวัฒนธรรมเป็นภาพนิ่งในเชิงอนุรักษ์ เพราะวัฒนธรรมจะเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ แต่การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไม่ได้เปลี่ยนแปลงอย่างไรทิศทาง เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากพลังทางสังคม ดังนั้นวัฒนธรรมจึงมีการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมหรือผลิตใหม่ทางวัฒนธรรม หมายถึง การปรับเปลี่ยนวิถีคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์ อำนาจให้มีศักยภาพอย่างต่อเนื่องในการต่อสู้กับเงื่อนไขใหม่ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

6. มิติทางวัฒนธรรมต้องมองให้เข้าถึง ความพยายามที่จะปลดปล่อยให้ยอมรับศักดิ์ศรีของความเป็นคน เห็นว่าความเป็นมนุษย์ที่สำคัญคือความเป็นอิสระของตัวเองไม่ถูกครอบงำทางความคิดจากใคร ในมิติทางวัฒนธรรมจะต้องปลดปล่อยการครอบงำทางความคิดให้จึงได้วิธีการปลดปล่อยที่จะต้องส่งเสริมให้เห็นศักยภาพและความเข้าใจภูมิปัญญาของคนคือ ต้องมองคนเป็นคน ต้องเห็นศักดิ์ศรีและคุณค่าของความเป็นคน

การที่จะเข้าใจระบบคิดของชุมชน ควรต้องเข้าใจวัฒนธรรมของชุมชนก่อนเพราะสิ่งเหล่านี้ทำให้เห็นภาพองค์รวมของชุมชนทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ คุณค่า ค่านิยม อุดมการณ์ที่ชุมชนได้กำหนดไว้ แล้วถ่วงถ่วงเป็นระบบคิด ซึ่งสะท้อนภาพออกให้เห็นในการเลือกผู้นำของชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้

การเรียนรู้คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเนื่องมาจากการได้รับประสบการณ์หรือการฝึกฝน ซึ่งพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงนี้จะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เหมาะสมหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของสังคมและหรือประสบการณ์และการฝึกฝนที่ได้รับของบุคคลที่มีการเรียนรู้ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญควบคู่ไปกับกระบวนการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดความคิดรวบยอดในสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องและสมบูรณ์ (จำเนียร ช่วงโชติ, 2515, หน้า 17-20) และการเรียนรู้นี้ไม่เพียงแต่ทำให้พฤติกรรมของบุคคลเปลี่ยนไปตามประสบการณ์ที่ได้รับเท่านั้น แต่ทำให้เปลี่ยนทัศนคติไปด้วย ไม่ว่าจะทัศนคตินั้นจะเกิดจากแรงผลักดันจากอิทธิพลภายนอกหรือจากภายในก็ตาม การเรียนรู้จึงเปรียบเสมือนทางเสื่อที่ควบคุมการกระทำของบุคคลอันมีบทบาทสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ (B.F.SKinner อ้างใน สมโภชน์ เขียมสุภามิต, 2526, หน้า 25) การเปลี่ยนแปลงทัศนคติเป็นสิ่ง จำเป็นเกี่ยวข้องกับการยอมรับ สภาพที่เกี่ยวข้องกับความรับผิดชอบหรือมีผูกมัด (Obligation) ระหว่างตัวเองกับสมาชิกอื่นๆ (สุวัฒน์ วัฒนวงศ์, 2524, หน้า 27)

โคร แอนด์ โคร (อ้างใน สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต, 2524, หน้า 1) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับการเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลงว่า การเรียนรู้ทำให้บุคคลที่มีการปรับตัวทั้งในด้านส่วนตัวและด้านสังคม แนวคิดของการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของการเรียนรู้โดยตรงเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ นับว่าการเรียนรู้โดยตรงเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ นับว่ามีการเรียนรู้เกิดขึ้นซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการ เรียนรู้

การเรียนรู้ในทัศนะของเอดด์เวิร์ด แอล ทรอนไคก์ (อ้างใน อบรม สันภิบาล, 2526, หน้า 80-84) ให้กฎเกณฑ์ของการเรียนรู้ว่าจะเกิดขึ้นได้ดีเมื่อเกิดความพร้อมและมีพฤติกรรมที่ได้กระทำบ่อย ๆ จนเกิดความเคยชินเมื่อกระทำนั้นได้รับผลที่พึงพอใจ

อย่างไรก็ตาม จากการเรียนรู้และประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการขัดเกลาของสถาบันต่าง ๆ ในสังคมที่ทำการต่าง ๆ เป็นบรรทัดฐาน กฎเกณฑ์ ความคาดหวัง ที่ใช้เป็นแนวทางของพฤติกรรมที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้สถานการณ์ระหว่างบุคคลหรือปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่มีลักษณะ พลวัตรบุคคลในชุมชนที่เป็นทั้งผู้แสดงและผู้ชมทางสังคมที่มีความหลากหลายจะเป็นผู้กำหนดพฤติกรรมที่เหมาะสมหรือพฤติกรรมที่เบี่ยงเบน (ศุติมาน นฤมล, 2534, หน้า 27)

การศึกษาวิจัยครั้งนี้จะเป็นการศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับบรรทัดฐาน ประเพณี วัฒนธรรม ความคาดหวังและสถานการณ์ของชุมชนที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจในการเลือกผู้นำ

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายสังคมและระบบอุปถัมภ์

เครือข่ายสังคม หมายถึง กลุ่มของความสัมพันธ์ที่บุคคลกลุ่มหนึ่งมีต่อกัน โดยคุณลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นสามารถนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมของบุคคลได้ เครือข่ายสังคมประกอบขึ้นด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดของคนในสังคม เครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลมีต่อกันนั้น มีอิทธิพลกำหนดแนวทางพฤติกรรมของบุคคลในฐานะที่เป็นผู้ประกอบการทางการเมือง (Political Entrepreneur) ในการแก้ไขปัญหา เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เครือข่ายสังคมที่จะทำการศึกษาในครั้งนี้เป็นสิ่งที่อยู่ในทุกระบบสังคม นั่นคือเครือข่ายญาติพี่น้อง เพื่อนร่วมงาน และคนที่รู้จักนับถือกันและพฤติกรรมที่เกิดขึ้นตามมาได้แก่ การไปมาหาสู่กัน การต่อรองใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีกับอื่นเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ที่คนไทยเรียกกันทั่วไปว่า การใช้เส้นสาย รวมทั้งผลของพฤติกรรมดังกล่าว ที่มีต่ออุดมการณ์ทางการเมืองและความขัดแย้งในสังคม (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2528, หน้า 32)

เนื่องจากความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลจะเกิดขึ้นใหม่ และเสื่อมสลายลงอยู่ตลอดเวลาและบุคคลในสังคมมีความผูกพันซึ่งกันและกันในหลาย ๆ ด้าน แนวความคิดเครือข่าย

ขายสังคัมจึงเน้นให้เห็นถึงพฤติกรรมทางสังคัมที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงและหลากหลาย มีมาแต่ดั้งเดิมและมีความต่อเนื่องจากประวัติศาสตร์ คือ การใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวหรือใช้เส้นสายเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการแก้ไขปัญหาหรือเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ต่าง ๆ

นอกจากนั้น แนวคิดเครือข่ายสังคัมช่วยให้มองเห็นภาพอีกด้านหนึ่งชุมชนภายใต้ภาวะกดดันทางด้านสถานภาพทางสังคัมและสถานภาพทางเศรษฐกิจ ชุมชนมักใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งในชุมชน พฤติกรรมการแสดงออกของชาวบ้านล้วนแล้วแต่ถ่มกรองมาจากระบบคิดทั้งสิ้น เพียงเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ทั้งที่เป็นส่วนตัวหรือส่วนรวม

โบเชแวง (อ้างใน มาซาคิ โอชิยามา, 2538, หน้า 13) ได้เสนอลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคัม 4 ลักษณะ

1. ความสัมพันธ์ที่มีความหลากหลายอันเนื่องมาจากบทบาทที่มีอยู่ในสังคัม หรือเรียกว่า ความสัมพันธ์เชิงซ้อน ลักษณะของความสัมพันธ์แบบนี้สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีบทบาท เพราะในเครือข่ายสังคัมนั้นจะประกอบด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตามบทบาทหรือหน้าที่ของแต่ละคนหรือคู่ความสัมพันธ์มีอยู่ ซึ่งแต่ละคนนั้นมีได้มีเพียงบทบาทเดียว หากแต่มีหลายบทบาทที่จะต้องรวมในชีวิตประจำวัน บทบาทแต่ละบทบาทจะมีบรรทัดฐานและความคาดหวังเป็นตัวชี้แนะแนวทางพฤติกรรมที่จะปฏิบัติต่อกันและกัน

2. ความสัมพันธ์ที่อยู่บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยน ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลไม่เพียงแต่ทำตามบทบาทหน้าที่ที่คาดหวังในสังคัมหรือบรรทัดฐานที่ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยังขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการรับรู้และการตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างคู่ความสัมพันธ์ทั้งในด้านวัตถุประสงค์และทางด้านจิตใจ

3. ความสัมพันธ์ลักษณะที่เท่าเทียมกันและไม่เท่าเทียมกัน ความสัมพันธ์ทางสังคัมระหว่างบุคคล ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนสามารถก่อให้เกิดความสัมพันธ์ร่วมกันหรือแข่งขันกันระหว่างบุคคลหรือกลุ่มคนอีกทั้งก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนที่สมดุลกันและไม่สมดุลกันขึ้นด้วย ซึ่งหมายถึงการได้รับผลประโยชน์จากกันและกันทั้งในลักษณะที่เท่าเทียมกันและไม่เท่าเทียมกัน โดยฝ่ายหนึ่งอาจจะได้รับมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง

4. ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ เป็นปัจจัยที่นำไปสู่คุณภาพของความสัมพันธ์ในลักษณะการเกิดความสัมพันธ์เชิงซ้อน และในทำนองเดียวกันความถี่หรือความบ่อยครั้งของความสัมพันธ์ก็เป็นผลเนื่องมาจากความสัมพันธ์เชิงซ้อน ความผูกพันกันและความมีอิทธิพลต่อกันและกันในด้านพฤติกรรมนั้นขึ้นอยู่กับความถี่หรือความบ่อยครั้งของการพบปะสัมพันธ์กันและขึ้นอยู่กับช่วงระยะเวลาของความสัมพันธ์ด้วย ยิ่งบุคคลมีความสัมพันธ์กับอีก

บุคคลหนึ่งบ่อยครั้งเพียงใดและบุคคลมีช่วงระยะเวลาของการรู้จักกันนานเท่าใด ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองคนจะมีอิทธิพลกำหนดพฤติกรรมของกันและกันมากขึ้นเท่านั้น เพราะถือว่ามีความผูกพันกันมากแต่ความถี่หรือความบ่อยครั้งของความสัมพันธ์อย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอที่จะทำนายอิทธิพลของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือพฤติกรรมของบุคคลได้ระยะเวลาของการมีความสัมพันธ์กันอาจใช้เป็นดัชนีในการทำนายอิทธิพลที่จะมีต่อพฤติกรรมของบุคคลมากกว่าความถี่ของการพบปะกัน (พิมพัลย์ ปรีดาสวัสดิ์, 2536, หน้า 1-5)

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ ได้นำแนวคิดเครือข่ายสังคมผสมผสานกับทฤษฎีบทบาทและทฤษฎีแลกเปลี่ยนในการอธิบายพฤติกรรมทางการเมืองของชาวนาในภาคเหนือไว้ว่าภายใต้พลังกดดันต่างจากภายนอกชุมชน เช่น การขยายตัวของบทบาทรัฐ การแทรกตัวของระบบทุนนิยมและบริบท ชุมชนทั้งในสภาพเศรษฐกิจ (ระดับการผลิตเพื่อการค้า ระดับการพัฒนาทรัพยากรในหมู่บ้าน) ลักษณะนิเวศวิทยา (ที่ตั้งความห่างไกลจากเมืองใหญ่) ปัจจัยเหล่านี้มีอิทธิพลต่อลักษณะ โครงสร้างทางสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างคนในหมู่บ้านลักษณะโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมที่ต่างกันจะมีผลทำให้ลักษณะของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นและวิธีการแสดงออกต่างกันเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้น ชาวบ้านมักจะใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัว (ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์) เป็นเครื่องมือทางการเมืองในการแก้ไขปัญหาโครงสร้างของเครือข่ายสังคมเป็นข้อจำกัดที่สำคัญอันหนึ่งที่มี พฤติกรรมทางการเมืองของชาวบ้าน กล่าวคือ โครงสร้างเครือข่ายสังคมของคนที่มีลักษณะค่อนข้างแน่นแฟ้นใกล้ชิด ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมีผลกระทบกระเทือนต่อความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านค่อนข้างมาก สิ่งนี้เป็นภาวะจำกัดต่อพฤติกรรมทางการเมืองเพราะชาวบ้านต้องระวัง เกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่เขามีต่อผู้อื่น พฤติกรรมทางการเมืองที่เป็นทางการแบบเปิดเผยนั้นอาจทำให้ สูญเสียความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีมาแต่เดิม สำหรับคนยากจนซึ่งต้องพึ่งพาคนที่ร่ำรวยกว่า สิ่งนี้บังคับให้เขาต้องหันไปใช้วิธีการที่ไม่เป็นทางการ การแก้ไขปัญหามากกว่าวิธีการที่เป็นทางการ ในทางกลับกัน โครงสร้างเครือข่ายสังคมที่ค่อนข้างหลวมทำให้ชาวบ้านไม่ต้องระวังต่อความสัมพันธ์ส่วนตัวกับผู้อื่นมากนัก ฉะนั้นจึงสามารถมีพฤติกรรมแบบที่เป็นทางการเปิดเผยได้มากกว่า (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2533, หน้า 255) ซึ่งสะท้อนให้เห็นเงื่อนงำที่ทำให้ลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคมที่แตกต่างกันและปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์

จากการศึกษางานสังคมไทยต้นรัตนโกสินทร์ของ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ เสนอแนวคิดไว้ว่าความสัมพันธ์ที่เป็นหลักในสังคมไทย คือ ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับไพร่ ส่วนในสถัมภ์ความสัมพันธ์หลักเป็นความสัมพันธ์ระหว่างลูกพี่ หรือที่คนมักเรียกกันว่าน้ากับคนที่เป็นลูกน้องของเขา เนื้อหาของความสัมพันธ์ระหว่างนายกับไพร่และลูกพี่กับลูกน้องนั้น

เหมือนกันตรงที่ว่าความสัมพันธ์นี้เกิดมาจากการเสนอและสนองต่อกันระหว่างบุคคลสองฝ่ายที่มีฐานะแตกต่างกัน เนื่องจากแต่ละฝ่ายมีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรของสังคมต่างกัน ทรัพยากรในที่นี้อาจจะมีได้หลายอย่าง เช่น ตำแหน่ง บริวาร การมีงานทำ รายได้ เงินทอง ทรัพย์สิน อันจะนำมาซึ่งการมีชีวิตอยู่รอด โอกาสความก้าวหน้าในชีวิต ความมั่นคง ความมีเกียรติยศในสังคม การเสนอสนองระหว่างกันนี้ไม่ได้มีใครหรือกฎเกณฑ์อะไรระบุไว้อย่างแน่นอนตายตัว แต่จะเป็นความผูกพันที่ต่อเนื่องกันไปเรื่อย ๆ ไม่สิ้นสุด ตราบใดที่ฐานะของทั้งสองฝ่ายยังไม่เปลี่ยนแปลง (ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล, 2537, หน้า 52)

ในทัศนะของ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ การรวมตัวของคนในสังคมไทยเป็นไปตามแนวตั้งระหว่างคนที่ฐานะอำนาจและยศศักดิ์แตกต่างกัน ความสัมพันธ์ แบบลูกพี่-ลูกน้อง หรือแบบผู้ใหญ่ผู้น้อย หลาย ๆ สายสัมพันธ์ที่มีต่อกัน ๆ หนึ่งซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์ ทำให้เกิดกลุ่มชนิดหนึ่งที่เรียกว่ากลุ่มอุปถัมภ์ ซึ่งประกอบด้วยผู้นำคนหนึ่งกับลูกน้องจำนวนหนึ่ง ผู้สามารถผูกพันความจงรักภักดีของลูกน้องไว้ได้ โดยการจัดสรรผลประโยชน์ให้แก่ลูกน้องได้อย่างเป็นที่พอใจของลูกน้องโดยทั่วหน้ากัน ดังนั้นจึงแตกต่างไปจากกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวของคนในแนวอนที่มีฐานะมาจากคนจำพวกเดียวกันและผลประโยชน์และอุดมคติร่วมกัน (ชยันต์ วรรณะภูติ, 2536, หน้า 64)

กนก วงษ์ตระหง่าน (2529, หน้า 7-10) ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ว่าเป็นความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ส่วนตัวเป็นหลัก และความสัมพันธ์ส่วนตัวเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยลดความไม่มั่นคงในชีวิตในด้านต่าง ๆ ของผู้ได้รับอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์ของคนในกลุ่มมีฐานะมาจากความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านต่าง ๆ มาเป็นเวลานาน ไม่เหมือนกับการเกิดกลุ่มตามแนวคิดของตะวันตกที่เชื่อกันว่ากลุ่มเกิดจากการมีสำนึกร่วมกันถึงผลประโยชน์ร่วมของสมาชิกกลุ่ม ขณะที่กลุ่มของไทยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ส่วนตัวไม่ใช่สำนึกร่วมถึงผลประโยชน์

ในการศึกษาครั้งนี้จะดูลักษณะความสัมพันธ์ของกลุ่มแต่ละกลุ่มในชุมชน โดยพิจารณาสถานภาพ บทบาทของบุคคลและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อระบบคิดในการเลือกผู้นำของชาวบ้าน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุเทพ สุนทรเกสซ์ (2510) ได้ศึกษาบทบาทผู้นำท้องถิ่นที่อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า ในชุมชนที่ไม่มีมีการพัฒนาบุคคลผู้ที่เป็นผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เป็นผลผลิตที่เกิดจากโครงสร้างสังคมแบบดั้งเดิมทั้งสิ้น ส่วนชุมชนที่มีการพัฒนา

เศรษฐกิจมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตมาเพื่อการค้าและรับเอาทัศนคติแบบใหม่เข้ามาพัฒนาชุมชนของตน กลุ่มบุคคลที่เป็นผู้นำดั้งเดิมจะอาศัยความจงรักภักดีต่อครอบครัวแบบเครือญาติและผลประโยชน์ท้องถิ่นมาเป็นฐานสนับสนุนแบบเก่าไม่ได้อีกแล้ว ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจนับเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางอำนาจ

เบ็ญจา สวัสดิโอ (2524) กับงานวิจัยภาวะผู้นำของสตรีในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่าปัจจัยที่ทำให้ผู้นำสตรีเชียงใหม่ประสบความสำเร็จ คือ การรู้หลักหรือหน้าที่การบริหารงาน ได้แก่ การวางแผนงาน การกระจายหน้าที่และความรับผิดชอบ ทำงานโดยหลักพัฒนาองค์การ การศึกษาเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้มีโอกาสดำเนินงานในอาชีพ การอบรมในครอบครัวตามวัฒนธรรม ประเพณี ของลานนาไทย ทำให้สตรีเชียงใหม่ประสบความสำเร็จทั้งหน้าที่การงานและครอบครัวโดยเฉพาะสตรีนักธุรกิจของเชียงใหม่ ประกอบอาชีพโดยใช้วัตถุดิบของท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ จึงมีส่วนช่วยในการพัฒนาประเทศได้เหมาะสมทั้งในทางเศรษฐกิจและสังคม

สมิหรา จิตตลตกร (2529) ได้ศึกษาวิจัยถึงภาวะผู้นำของสตรีในการปกครองท้องถิ่นของไทย ผลการวิจัยพบว่า สตรีที่เข้าสู่ตำแหน่งทางการเมืองระดับท้องถิ่น ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยเฉพาะตัว ครอบครัวและสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่ส่งเสริมและเป็นอุปสรรคแตกต่างกัน อย่างไรก็ตามไม่ว่าสตรีผู้นำจะใช้วิธีการใดการใช้พระเดชหรือการใช้พระคุณ การใช้ฐานะทางการเงินหรือการใช้คุณธรรมต่างก็นำไปสู่ความสัมฤทธิ์ผลทางการเมือง ทำให้ชุมชนมีการพัฒนา มีความสงบร่มเย็นได้เช่นกัน

พินิจ ภาคธนานนท์ (2529) ได้ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบทเพื่อแยกแยะแนวทางและทิศทางการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ และเพื่อเสนอแนะวิธีการที่จะชักนำ พระสงฆ์ให้เข้ามาสู่กรอบของหลักการพึ่งตนเองให้เกิดประโยชน์แก่ชาวชนบทให้มากที่สุด โดยการศึกษากิจกรรมการพัฒนาของพระสงฆ์ที่ดำเนินกิจกรรมสังคมพัฒนาอยู่ในชนบทต่าง ๆ ในภาคอีสานสามารถจำแนกได้เป็นบทบาทผู้ส่งเสริมพัฒนา บทบาทผู้นำการพัฒนา บทบาทผู้ประสานงานและบทบาทเป็นที่เล็งสนับสนุนการพัฒนาในหมู่บ้าน

ชยันต์ วรรณะภูติ (2530) ได้อธิบายกรอบการศึกษาผู้นำชุมชนในกระบวนการกำหนดกรอบคิดในการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยให้แนวคิดเรื่องบทบาทผู้นำชุมชนในฐานะที่เป็นคนกลาง (Broker) เชื่อมต่อโลกภายนอก สร้างเครือข่ายและเป็นตัวนำการเปลี่ยนมาสู่ชุมชนความสัมพันธ์กับผู้ตามในหมู่บ้าน กรณีศึกษาผู้นำของหมู่บ้านไม่เป็นแต่เพียงการศึกษาว่าใครเป็นผู้นำแบบเป็นทางการและแบบธรรมชาติ ตลอดจนบุคลิกลักษณะแต่ควรศึกษาฐานอำนาจ

ในหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับระบบภายนอก การตัดสินใจของหมู่บ้านในการเลือกผู้นำและการได้มาซึ่งอำนาจ ชัยยันต์ ได้จำแนกฐานอำนาจไว้ 2 ประเภท

1. ฐานทางสังคม ได้แก่ ระบบเครือญาติ เครือข่ายทางสังคมและการเมือง การถ่ายโยงอำนาจระหว่างผู้นำเก่าและผู้นำปัจจุบัน ความขัดแย้งภายในหมู่บ้านและกลุ่มอำนาจต่าง ๆ
2. ฐานทางเศรษฐกิจ ได้แก่ กลุ่มที่มีอิทธิพลคุมอำนาจทางเศรษฐกิจในหมู่บ้านฐานอำนาจ สองฐานนี้จะช่วยกำหนดว่าใครคือผู้นำ

ลักษณะของผู้นำ

1. เป็นผู้อาวุโสมาจากตระกูลใหญ่
2. เป็นผู้มีประสบการณ์ในชีวิตมาก
3. ได้รับการยอมรับนับถือว่ามีคุณธรรม มีความเข้มแข็งเด็ดขาดในการปกครองหรือนำชาวบ้านได้ มีคนเกรงใจ
4. มีความรู้ ความสามารถในการตัดสินใจ
5. มีฐานะทางเศรษฐกิจรองรับเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้
6. สามารถพูดภาษาไทยกลาง หรือภาษาราชการได้
7. สามารถเป็นผู้ประสานงานติดต่อกับราชการได้
8. ผู้นำมักมีความสามารถในการติดต่อค้าขาย หรือมีกิจกรรมตนเองที่มีผลต่อการทำมาหากินของชาวบ้าน
9. ผู้นำทำหน้าที่ของคนกลาง (Intermediaries-Brokers) ในการเชื่อมต่อระหว่างชุมชน หมู่บ้านกับระบบภายนอกและมีส่วนสำคัญในการกำหนดการกระจายผลประโยชน์ในหมู่บ้าน และทิศทางการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน

จากการศึกษาพบว่า การมีฐานอำนาจคือปัจจัยที่จะสนับสนุนการเข้าสู่ภาวะการเป็นผู้นำได้อย่างเหมาะสมและสนับสนุนให้การปฏิบัติกิจต่าง ๆ ภายในชุมชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและได้รับความร่วมมือสนับสนุนจากชุมชน

ธวัช มกรพงษ์ (2531) กล่าวถึงปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาชนบท คือการมีส่วนร่วมของประชาชนและการพึ่งตนเอง ส่วนกลไกสำคัญจะต้องอาศัยผู้นำและองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น ผู้นำชุมชนไม่ว่าจะเป็นผู้นำตามทางการหรือผู้นำตามธรรมชาติจะต้องผู้นำที่เข้าใจถึงชีวิตจิตใจ สภาพปัญหา มีความรู้สึกร่วมทุกข์ร่วมสุขร่วมเป็นร่วมตาย ทำงานร่วมกับชุมชน

เป็นตัวแทนต่อรองประธานประโยชน์กับภายนอกชุมชน มีฐานะพอเพียงต่อการเลี้ยงชีพและครอบครัวและฐานะความเป็นอยู่นั้นไม่ควรแตกต่างจากชาวบ้านมากนัก

นอกจากนี้ยังมีการประมวลคุณลักษณะของผู้นำชุมชนที่เป็นคุณลักษณะเด่นที่เป็นคุณลักษณะเฉพาะบุคคลที่จะมีส่วนสนับสนุนในการดำเนินการเกี่ยวกับชุมชนประสบผลสำเร็จมากยิ่งขึ้น

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2533) ได้ให้ความสำคัญของคุณลักษณะของผู้นำว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่สามารถผลักดันให้ก่อตั้งองค์กรชุมชน/กลุ่ม สำเร็จขึ้นมาได้และให้ภาพของผู้นำไว้ดังนี้

1. เป็นผู้นำมีประวัติการทำงานเพื่อส่วนรวมดีเด่น
2. มีความจริงใจที่ปรากฏให้เห็นตลอดเวลา
3. มีความตั้งใจในการปรับปรุงสภาพชีวิตในหมู่บ้าน
4. ได้รับความยอมรับนับถือจากชาวบ้าน และมีตำแหน่งการทำงานในส่วนรวมอื่น ๆ
5. มีความมุ่งมั่นและทัศนคติในการดำรงชีวิตเพื่อชุมชน มีความปรารถนาดีต่อชุมชน
6. ได้รับการศึกษาและเคยอยู่ในวัฒนธรรมที่ผ่านการพัฒนา (2 วัฒนธรรม)
7. มีความสามารถในการที่จะรวบรวมคนให้เข้ากลุ่มและสามารถถ่ายทอดปัญหา

และแสวงหาความร่วมมือเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน

8. มีความสามารถในการจัดการและบริหาร

มงคล คำธานีรินทร์ และคณะ (2533) ได้ศึกษาศักยภาพผู้นำและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อหาปัจจัยที่ทำให้ผู้นำมีบทบาทการเป็นผู้นำเพื่อประเมินศักยภาพความสามารถของผู้นำ และเพื่อประเมินศักยภาพเครือข่ายผู้นำในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่ทำให้ผู้นำได้มีโอกาสแสดงความเป็นผู้นำมีทั้งปัจจัยภายในชุมชน เช่น วิกฤตการณ์ในชุมชนและปัญหาความขัดแย้งในชุมชน ส่วนปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ นโยบายของรัฐ การสนับสนุนจากองค์กรเอกชน และกระแสการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ภายนอกชุมชน รวมถึงปัจจัยทางด้านครอบครัวและบุคลิกภาพของผู้นำเอง

กักร ธิฉลาด (2535) ได้ทำการศึกษาเรื่องการเป็นผู้นำในชนบท ศึกษากรณี ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการจัดเกลาทางสังคมและการถ่ายทอดทางสังคมมีส่วนสำคัญในการพึ่งตนเอง เช่น การสร้างอำนาจของบุคคลเพื่อมาเป็นผู้นำ เกิดจากอำนาจที่มีเครือข่ายในชุมชนที่ถือเป็นสถานภาพที่ติดตัวมาและเกิดจากการมีเครือข่ายความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นทั้งในและนอกชุมชน สำหรับการศึกษาศักยภาพและประสบการณ์ของผู้นำก็เป็น

ปัจจัยที่สำคัญที่สามารถขัดเกลาบุคคลขึ้นมาเป็นผู้นำได้ โดยครอบครัวจะเป็นสถาบันทางสังคมที่มีส่วนที่จะทำให้บุคคลได้รับการอบรมที่สามารถถ่ายทอดทักษะเพื่อสืบทอดความรู้และความชำนาญในการประกอบอาชีพที่สอดคล้องกับอาชีพของครอบครัวและยังสามารถถ่ายทอดอุดมการณ์หรือทัศนคติในการพัฒนาความคิด ความเชื่อในความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในสังคม ทัศนคติของครอบครัวเกี่ยวกับการศึกษา ครอบครัวที่มีโอกาสได้ติดต่อกับบุคคลภายนอกสามารถเจรจาต่อรองที่ไม่เสียเปรียบผู้อื่น จะต้องเป็นผู้ที่รอบรู้ข้อมูล ซึ่งมักจะเป็นครอบครัวของผู้ นำมาก่อน โดยสามารถฝึกฝนความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและสังคมผ่านระบบการศึกษาของชุมชน

อดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์ (2536) ได้ศึกษาผู้นำตามธรรมชาติกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ชนบท พบว่า ผู้นำตามธรรมชาติที่ศึกษามีทั้งผู้นำทางด้านเศรษฐกิจ ผู้นำทางด้านการจัดองค์กรและผู้นำทางด้านการเมืองในชุมชน ปัจจัยที่ทำให้ผู้นำตามธรรมชาติได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน มีทั้งปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ วิกฤตการณ์ของชุมชน ผู้นำที่เป็นทางการขาดภาวะความเป็นผู้นำ ปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชน ระบบเครือญาติ ความสัมพันธ์ที่มีลักษณะไม่เป็นทางการในการสื่อสารกับสมาชิกในชุมชน ปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ นโยบายของรัฐบาล การยอมรับจากเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐและนักธุรกิจนอกชุมชนและลักษณะบุคลิกภาพของตัวผู้นำตามธรรมชาติที่สามารถเข้าใจสภาพปัญหา ความต้องการและความเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนและภายนอกชุมชนของตนเองได้เป็นอย่างดี และสามารถสื่อความคิดความเข้าใจกับสมาชิกในกลุ่มชุมชนของตนได้อย่างมีพลัง โดยการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการ สำหรับบทบาทของผู้นำตามธรรมชาติที่พบคือ บทบาทเป็นผู้นำกลุ่ม บทบาทในการเป็นผู้ให้คำแนะนำและช่วยวิเคราะห์ปัญหาในชุมชน รวมทั้งเป็นผู้ไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อขัดแย้งต่าง ๆ และบทบาทเป็นผู้ประสานงานกับหน่วยงานนอกชุมชน

ไชยวัฒน์ รุ่งเรืองศรี (2537) ได้ศึกษาเรื่องพัฒนาองค์กรชุมชนและเครือข่ายองค์กรหมู่บ้าน ในกระบวนการพัฒนาพื้นที่สูง พบว่า ความเข้มแข็งของคณะกรรมการหมู่บ้านส่วนใหญ่ขึ้นกับลักษณะความเป็นผู้นำของผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำที่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์มักประกอบด้วย

1. มีความสามารถอ่านออกเขียนได้
2. มีอายุไม่มาก (อายุเฉลี่ยของผู้ใหญ่บ้านชาวเขา ในปี พ.ศ. 2536 อายุเฉลี่ยส่วนใหญ่ (38.6%) อยู่ในช่วง 31-41 ปี)
3. มีการติดต่อกับภายนอกเสมอ
4. มีความสามารถในการจัดเวทีให้ชาวบ้านแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน

นอกจากนี้ยังพบว่า สถานะการเปลี่ยนแปลงผู้นำเกิดขึ้นในบางหมู่บ้านจากผู้นำชุมชนที่เป็นอาวุโส หรือผู้นำทางประเพณีของหมู่บ้าน มาเป็นผู้นำแบบทางการส่งผลให้เกิดความรู้สึกขัดแย้งระหว่างรุ่นในหมู่บ้าน และเริ่มปรากฏการณ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าการพิจารณาเลือกผู้นำได้ให้ความสำคัญต่อความสามารถของบุคคลมากกว่าการเลือกผู้อาวุโสหรือบุคคลที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันเสมอไป